

Új és régi világok Lesz-e szakrális értelmiségünk?

Hódi Sándor fejtegetéseit olvasva az *Aracs* 2015. évi 3. számában (*Lesz-e nemzetben gondolkodó magyar értelmiség?*), a magyar (és nem magyar) értelmiség permanens – ámde számkra nagyon is saját korunkhoz köthető – válságáról, számos egyetértő és számtalan további irányban leágazó gondolat kínálkozik. Erős, némelyikük esetében szinte ellenállhatatlan a kísértés a reagálásra, válaszra, továbbgondolásra. Annál is inkább, mivel Hódi gyakorta éppen azokra a szerzőkre, eszmei és gondolati kiindulópontokra hivatkozik, akikkel, amelyekkel magam is foglalkoztam már, ehhez meglehetősen hasonló témakörben.

A legkézenfekvőbb mindjárt Julien Benda, akinek közismert művére hivatkozni csak azért nem lehet közhely, mert az általa megfogalmazott alapprobléma az eltelt évtizedek alatt jótányít sem halványodott, alig tudunk mást, mint ennek tényét mantrázni, és jószerivel annak reménye is rég elveszett, hogy valaha reménykedhetünk. Egy korábbi írásomat éppen Bendával és az írástudók szerepével kapcsolatos gondolattal zártam¹, amelyet akkor a többi között azért vettem eléggé vázlatosan papírra, hogy egyszer majd talán részletesebben is ki kellene fejteni.

„Mára az elszabadult globalizáció világában már teljesen nevetségessé váltak Julien Benda dörgedelmei a szakrális szerepét feladó, eláruló írástudók irányában. Hiszen alapkövetelmény lett az, amit ő még kárhoztatott. Ám ez korántsem jelenti azt, hogy nem volt igaza. Az értelmiség elárulta a szellemi világot, és nyíltan az anyagi boldogulás szolgálatába állt – ez már Benda idejében, nyolcvan évvel ezelőtt is nyilvánvaló volt, ámde azóta a tömegmédia sosem látott virtuális dimenziókba emelte (kényszerítette?) az emberi létezését. Meglehet, a rövid, dicstelen kitérő után

az írástudók kénytelenek lesznek újra elfoglalni rendelt helyüket és felvállalni az új világ spirituális kihívásait.”

Akkor tehát csak egy érdekes, alkalomadtán továbbgondolandó ötletnek tűnt, elég erőteljesnek ahhoz, hogy ezzel zárjam a média és az identitás közötti viszonyt firtató tanulmányt, de még mellőzve a mélyebb kifejtést. Azóta viszont többször visszatértem ehhez a gondolat-hoz (vagy inkább az keresett meg engem, egyre gyakrabban és egyre erőteljesebben sürgetve az elmélyültebb kutakodást). Egy ilyen gondolat pedig több mint „téma”, több mint kutatási irány, nem korlátozódik a szakmai térre, sőt még a munkára szánt időre sem. Lassanként kiderül, hogy ez is csak egy szál egy újabb irdatlan gombolyagból, amelyet – bármily óvatosan is meghúzva – valami nagy, valami ismeretlen felé tudunk követni. Azután kiderül, hogy ez valójában nem is lehetőség, hanem szükségszerű választás, a jónási úton nincs megállás.

Ha a magyar és a végletesen individualizálódott nyugati társadalom írástudóiról beszélünk, a magam részéről egyetlen pislákoló gyertyalángként a hosszú és huzatos alagútban legfeljebb a fentebb érintett gondolatot látom.

Előbb azonban térjünk vissza kicsit Hódi néhány felvetéséhez.

Az *értelmiségi alapállás* címszó alatt megálapítja, hogy annak legfőbb pillére a rugalmas gondolkodásmód, más vélemények, gondolatok respektálása, adott esetben a szempontváltásra való képesség – lenne. Jelenleg azonban a szekértáborokra szakadt magyar értelmiségre éppen ezek ellenkezője, a kíméletlen rivalizálás és gondolati, eszmei rigiditás a jellemző. Bár – némiképp jogosan – e tekintetben egyenlőségjellet tesz a szembenálló táborok között, megkockáztathatjuk, hogy az önmagát szabadelvűként definiáló értelmiségiek effajta türelmetlensége

¹ Média és nemzeti identitás. In: *Aracs*. 2015/2.

azért különösen pikáns és érdekes. „Befogadók vagyunk, egészen addig, amíg ugyanazt mondd és gondold, amit mi”. Vagy: „Virágozzék minden virág – kivéve a... meg a... és...” Szóval éppen ott tapasztalható a legnagyobb türelmetlenség a más vélemények, érvek és élettapasztalatok iránt, ahol ezt amúgy alapelveként fennen hangoztatják. Ami persze nem csökkenti a másik oldal (vagy oldalak) felelősségét ugyanebben a társadalmi játszmában.

A másik, szintén hivatkozott szerző, Bibó István éppen ennek a rendkívül pusztító jelenségnek adott, ebben az értelemben, mára jószerivel elfeledett nevet: *politikai hisztéria*. Az ő nyomdokaiban járva figyelmeztet Dénes Iván Zoltán, mi-féle pusztító erők szabadulnak el a társadalom és egyéni tudatunk mélyrétegeiben, ha az efféle hisztériának engedve többé már nem a valós teljesítmény, hanem annak bármiféle triumfális látzata lesz a mindenáron elérendő cél. A minden társadalmi rétegben jelen levő egykori sérelmek és tovább élő félelmek olyan örvényt képeznek, amelyből csakis hisztéria születhet, amely egyre gerjeszti önmagát, sokszor már az eredendő okot is feledve. Az a görcsös igyekezet, hogy az egykori sérelem ne csupán lezárható és megismételhetetlen legyen, folyamatos elégtételt követel az újabb és újabb generációkon keresztül, az „idők végezetéig.” A sérelmet elszenvedők így a permanens bosszú, az egykori elkövetők utódai pedig a folyamatos megaláztatás állapotában ragadnak. Miközben az egyik csoport egyre dühöttebben követeli, hogy a másik soha le nem vetkezhető büntudatban éljen, és azt hetedízigen adja is át az eljövendő nemzedékeknek, valahogy elsikkad a triviális tény: nincs olyan épeszű pszichológus vagy akár pedagógus, aki ne tudná, mi-féle pusztító átok a büntudat. A neveléstudomány és a lélektan olyasmiként beszél róla, amelytől mindenáron meg kell óvni a gyermeket és felnőttest egyaránt, mert az általa elszenvedett torzulások jóvátehetetlenek és kitörölhetetlenek. Egy egész nemzetet kárhoztatni a kollektív büntudatra, mindig kevesellve a hamut, amit önnön fejére szór, minden felnövő nemzedékkel újra és újra kiitatva a keserű méregpoharat, nem más, mint sárkányfogot vetni, démont, szörnyszülöttet nevelni.

Pedig a diagnózis igazán nem új, már Szent Ágoston is rámutat:

NON ERGO UT SIT PAX VOLUNT, SED UT EA SIT QUAM VOLUNT.²

Vagyis az emberekkel nem az a baj, hogy nem akarnák a békét, hanem az, hogy ki-ki a maga békéjét keresi. Ily módon márpedig ez lehetetlen vállalkozás.

Tovább lépve igen érdekes ellenpéldákra bukkanhatunk, amikor merőben más kiindulási alappokról, más „szekértáborokba” tartozó értelmiségiek jutnak ugyanarra a következtetésre. A már valójában régóta jelen lévő, de csak az utóbbi hónapokban eszkalálódó és a figyelem központjába kerülő migránsválság ilyen példa. Mintha marék bolhát szórtak volna a nyakába, úgy sziszszent fel és kezdett kínosan izegni-mozogni a magyar média, amikor felbukkantak a sajtóban Kertész Imre évekkel ezelőtt leírt és publikált gondolatai a gyenge és béna Európa iszlám fenyegetettségéről.

„Az esti repülőjárat tele van nyomorúságos arabokkal, akik Pesten valamiféle közel-keleti gépre szállnak át. Különösfajta, nyomorult családok, asszonyokkal, nagyfejű, agresszívan üvöltő gyerekekkel; ahelyett, hogy megesne rajtuk a szívem, bombákra és terrorra asszociálok. Európa hamarosan belepusztul egykori liberalizmusába, amely gyermetegnek és öngyilkosnak bizonyult. Európa létrehozta Hitlert és Hitler után nem maradtak érvei: az iszlám előtt szélesre tárultak a kapuk, nem mertek többé fajról, a vallásról beszélni, miközben az iszlám, mintha más nyelvet nem ismerne már, mint a tőle idegen fajok és vallások iránti gyűlölet nyelvét.”

és...

„Arról volna szó, ahogyan a muzulmánok elárasztják, s majd birtokukba veszik, magyarán elpusztítják Európát; ahogyan Európa mindezt kezeli, az öngyilkos liberalizmusról és az ostoba demokráciáról; demokráciát és szavazati jogot a csimpánzoknak. Mindig ez a vége: a civilizáció eléri azt a túltényészített állapotot, amikor többé már nemcsak hogy képtelen rá, de már nem is akarja megvédeni magát; amikor, látszólag értelmetlen módon, a saját ellenségeit imádjá. Ráadásul mindez nem mondható el nyilvánosan.

² Augustinus: *De Civitate Dei*. XIX. 12.

Miért nem? A kérdés nem nyugtalanítana, ha időközben nem vált volna belőlem »közéleti ember«. Kezdem megérteni a kényszert, amelyből az általános nagy hazugság táplálkozik: egyszerűen lehetetlen megvívni a kényszerrel, a politikusnak azért, mert elveszíti népszerűségét, az írónak ugyanezért; a jó modor a hazugság és a totális önfeladás.»³

Azonnal beindultak az első dühödt reakciók: „ezt nem is ő írta”, „ő írta ugyan, de nem úgy”, „írta, de kiragadták a kontextusból”, „nem úgy értette”. Ezzel szemben, aki elolvasta a könyvet, jól tudja: ő írta, pontosan így, többször és több helyen kifejtve ugyanazt és pontosan úgy értette.⁴ A könyv egészéből világosan kiderül, hogy Kertész Imre valóban félti a zsidó-keresztény hagyományokon nyugvó Európát az agresszív iszlám hódítástól – leginkább cionista alapokon. És nincs is ezzel semmi baj. Joggal és okkal félti – ezen az alapon is. Eléggé nyilvánvaló az ehhez hasonló motiváció, a másik, „árkon átkialtó” író, Konrád György esetében is. Még kritikusi is elismerik, hogy „*Európa eliszlamosodásának víziójával lehet vitatkozni, holokausztútlélők féltelmeivel nem. És a helyzet az, hogy ők érzékenyebbek arra a tényre, amit az európai liberális közvélemény többsége nem vesz tudomásul: attól a pillanattól kezdve, hogy felmerült a zsidó állam létrehozásának lehetősége, főleg amióta megvalósult, a közel-keleti arabok (felhívom a figyelmet a megszorításra) engesztelhetetlenül és erőszakosan antiszemiták. Vannak kivételek, de a mostani bevándorlótömegben valószínűleg nem túl nagy az arányuk. Így lehet ugyan, hogy – mint az itteni okosok rámutatnak – hosszú távon az európai baloldalt erősítik, de az európai liberális demokráciát biztosan nem.*”⁵

³ Kertész Imre: *A végső kocsmá*. Magvető, Bp., 2014 (221. és 225.)

⁴ Az idézett mű a szerző irodalmi módon megfogalmazott és kezelt naplójegyzeteiből építkezik, amelyekben 5 helyen fejt ki nézeteit az iszlámról, s bár jelen értekezés témáján kívül esik, de érdekességként talán érdemes megemlíteni, hogy 22 szövegrészben a zsidóság sorskérdéseiről értekezik, 19 alkalommal rajong Európáért (vagy éppen az új és még újabb antiszemitizmus miatt elmarasztalja), végül pedig 51 bejegyzésben fejezi ki ellenszenvét Budapesttel, a magyarokkal, a magyar irodalommal kapcsolatban. Kíméletességgel, számító helyezkedéssel mindenestre egyik témakörben sem vádolható.

⁵ Konrád György és a szír orvosok. In: <http://kapitalizmus.hvg.hu/2015/09/15/konrad-gyorgy-es-a-szir-orvosok/>

Aktualitásukon kívül a fenti példákat azért hoztuk fel, hogy illusztráljuk, mennyire igaza van Hódinak, amikor azt állítja, milyen tragikus az átláspontok végletes bemerevedése. Mert bármilyen örvendetes is, hogy akadnak efféle megnyilvánulások – legalább végveszély esetén –, ha közelebbről megvizsgáljuk, itt sem történt szempontváltás a szó szoros értelmében. Különböző szempontokból meghozott azonos következtetésekről beszélhetünk, és arról a (nem lebecsülendő) tényről, hogy a szekértáborok felett mégis át lehet fontos ügyekben szólni, és akad, aki vállalja is az ezzel járó kockázatot.

Ha már itt tartunk, talán érdekes lehet egy bizonyos John Chetwode Eustace nevű angol tiszteletes előrelátó tapasztalata, aki 1802-ben keresztül-kasul bejárta Itáliát, és úgy találta, hogy az ország a francia megszállás áldozataként tengődik. Útikönyvében később széles történelmi ívet rajzol, és idézi Scipiót, aki Karthágó romjai felett megjövendőli Róma bukását, és Homéroszt, aki híres sorában a nagy Trója pusztulását látja előre. Az impérium továbbvonul, bár ő sem tudja, merre veszi majd az útját, vissza, keletnek vagy az óceánon túli régiók felé, de annyi bizonyos, Britannia dicsőségének napjai is megvannak számlálva, pedig Nagy-Britannia tengeri hatalma épp az ő idejében tetőfokán tündökölt.

„*Egy napon a brit szigetek lakói is a győztes ellenség lábai előtt fognak heverni, akár csak Görögország és Itália fiai, és akkor majd részvétért fognak esedezni, hogy ellenségeik legalább a nagy elődök nagyságának adózzanak elismeréssel*” – idézi Reinhart Koselleck *Rendelkezésünkre áll-e a történelem?* c. esszéjében.⁶ Az impérium pedig jóslata szerint továbbvándorolt, egyelőre a tengeren túlra, de a folyamat bizony saját tapasztalatunk szerint sem állt meg. Viszont sejthető, hogy a derék tiszteletes még oly fennkölt történelmi példálózását sem fogadta osztatlan megértés a rendíthetetlennek hitt birodalom lakói körében.

És ha már Kertészt és a *A végső kocsmá* c. könyvét emlegettük, Hódi egy másik megállapításához is tanulságos példát találunk benne.

„Elképesztő méreteket ölt az elitek közötti rivalizálás. Sőt, ez egy-egy értelmiségi szekértábo-

⁶ In: Reinhart Koselleck: *Az elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Atlantis, Bp., 2003

ron belül is jelen van, az irigység és féltékenység erősebb motiváció magánál a pártszimpátiánál.”⁷ – írja Hódi. Az elitek és egyéb társadalmi csoportokon belüli irigység és féltékenység mint legfőbb motiváció közkeletű téma az írásbeliség kezdetétől, és mint jelenség az volt minden bizonnyal korábban is.

„A zsidó féltékenységről” Kertész több helyen is ír:

„Egy obskúrus fickó, egy irodalomkritikus – értelmes zsidó, aki az ugrándozó házibohóc és házizsidó nehézkes szerepében, s e szerep révén tartja fenn magát („médiaszemélyiség”) – a német televízióban kifejtette véleményét, hogy a díjat nem én, hanem az „erőteljes” és „egészséges” amerikai író, bizonyos Updike fogja megkapni. Érdekes, egész életemben az ilyenfajta zsidókkal állottam konfliktusban, az ilyenek üldöztek, az ilyenek vették véretem. A titkosrendőrségi zsidó mindig haragszik rám, mert azt hiszi, hogy ő megfizette a túlélés árát – titkosrendőr lett, a sorstársai üldözője –, miközben létezett egy más módja is a túlélésnek, a tisztaság, s a tisztáknak ezért soha nem bocsát meg.”

„A magyar náci – akik közt számos zsidó akad – gyaláznak. Két hivatalos zsidó, egy Reich-Renicki nevű lengyel-német, meg az Ausztriában lebzselő, volt sztálinista Lendvai Pál kijelentette, hogy a Nobel-díjat nem nekem kellett volna megkapnom.”

„Ligeti... aki – rendkívüli művész, nagyszabású koponya – annyira kicsinyes, hogy képtelen nekem megbocsátani a díjat. Zsidó-irigység ez, amelyet annyira ismerek, még gyerekkoromból; az a fajta jellegzetesen zsidó mentalitás, amely Berger urat, akinek két segédje volt: egy zsidó – Feldmann – meg egy keresztény – Sütő úr – arra készítette, hogy a zsidót megvető, ellenben a másikat hangsúlyozottan kitüntető bánásmódban részesítse. Ligeti is jobban szeretne volna, ha a díjat valaki más (nem zsidó) kapja. Morgott volna – nem: azt mondta volna: Te érdemelnéd, de ő kapta: ilyen a világ – és elégedett lett volna, mert ez igazolta volna a világrendjét.”⁸

A Kertész Imre által leírt jelenség jó példája egy olyan csoport belső feszültségeinek, amely egyébként meglehetősen hatékonyan zár

össze a külső támadások ellenében, de belülről maga sem mentes a legkisszerűbb irigységtől és rivalizálástól. A magyar (vagy más nemzeti) értelmiség ugyanezen az elven és okokból sokszorosan megosztott. A sokat emlegetett „turáni átok”, amely miatt Herczeg Ferencet oly sokszor elmarasztalták, és múltba révedéssel, haszontalan nemzeti búslakodással vádolták, bizonyosan nem légből kapott valami. A viszálykodás, a széthúzás, a kicsinyes egyéni érdekek győzedelmeskedése válságos időkben nagyon is jellemzi történelmünket. Azt viszont érdemes figyelembe venni, hogy nem csupán a miénket: ha nem zárkoznánk el egymás nyelvének és kultúrájának megismerésétől, láthatnánk, hogy a környező népek mindegyikének kollektív tudatába mélyen beivódott valami ehhez hasonló. A szerbek például az árulás fátumában látják a maguk „turáni átkát”, nem győznek búsongani afelett, hogy történelmük minden fényesebb pillanatát, minden igaz hőségét az árulás szennyezte be, buktatta meg, és ez vezetett a nemzeti szerencsétlenségek végtelen sorozatához. Abban is nagyon hasonlítunk (és itt a románok, a bolgárok, a horvátok is csatlakoznak a klubhoz), hogy ők voltak Európa és a kereszténység utolsó védőbástyája a török hódítással szemben.

A felülemelkedés óhaja tehát legtöbbször csak óhaj marad, ritka az a pillanat egy nép vagy bármely közösség történetében, amikor ténylegesen megvalósul az egység, és érvényre jut egy közös akarat. Csak ismételni tudjuk Ágostont: NON ERGO UT SIT PAX VOLUNT...

Az elitellenesség csapdája

Az elit, a fentebb már vázolt okokból, nem szolgál rá a tiszteletre, ami nagy baj. Még nagyobb baj, hogy a nyugati társadalmak elitellenessége nem erre az okra vagy legalábbis csak részben erre az okra vezethető vissza. Az elitellenesség jórészt más, tévesen, végzetesen megkonstruált folyamatok eredménye. Pedig ez a helyzet mind az elit, mind a közösség szempontjából hátrányos, a tét a jövő, a fejlődés vagy – mondjuk, csak – a fenntarthatóság. Egy olyan helyzetben, amely felé a világ egyre egyértelműbb jelek szerint halad, az alapvető önvédelemre való képességet bénítja meg. Az atomizált nyugati demokráciák immunrendszere végletesen legyengült,

⁷ In: Aracs. 2015/3. sz. 67.

⁸ Kertész: i. m., 129., 132., 262.

miközben egyre szervezettebb és izmosabb erők fenekednek rájuk.

A nyugati, így az amerikai elitellenesség legújabb hulláma is mélyen a rendszerből, a társadalmi egyenlőtlenségek felerősödéséből fakad. Az indoklást Eric Hobsbawm-tól, a neves marxista történésztől szokás idézni, aki sajnálattal állapítja meg, hogy a kulturális elit és a szegényebb rétegek között nem jöhet létre „progresszív koalíció”. Mert a szegények a multimilliomosokkal még helyel-közzel tudnak azonosulni, mivel azt gondolhatják, hogy egy kis szerencsével maguk is meggazdagodhatnak („amerikai álom”), de a kulturális elittel nem, mert nem képzelhetik, hogy egy kis szerencsével belőlük is lehetne Nobel-díjas tudós. Mégpedig azért nem, mert a társadalmi egyenlőtlenség éppen az oktatáshoz való hozzáférésben mutatkozik meg legélesebben, az egyetemek csak a legtehetősebbek számára hozzáférhetőek, így csak a legfelsőbb osztályok újratermelését szolgálják. Az amerikai elitről szokás megjegyezni, hogy legfőbb jellemzője a kulturális arisztokratizmus, a választékos nyelvhasználat és – az egyenlőségpárti retorika. Mindez vehemens undort és gyűlöletet vált ki a kirekesztettek széles rétegeiből, amin nemigen lehet csodálkozni.

Ezek a tényezők Európában és régióinkban is hasonlóképpen hatnak, megspékelve a rendszerváltás utáni csalódással, a tökéletlen rendszer még tökéletlenebbre sikeredett adaptációjával és mindazzal a számtalan örökölt és új keletű nehézséggel és visszassággal, amelyre Hódi oly pontosan rávilágít. A hagyományos értékrend dühödtt szétzilálása, amiért az európai értelmiség jelentős része a mai napig harsány elhivatottsággal küzd, számos tekintetben olyannyira sikeres volt, hogy a folyamat visszafordíthatatlannak látszik. A nemzet után a család is szitokszó lett, a házasság intézménye is csupán a majdani válás szükséges előzményeként és melegjogi csörték gyúanyagaként szerepel a médiában. Az elitellenesség kevéssé exponált, de annál pusztítóbb megnyilvánulási formája az iskola és a pedagógusok tekintélyének teljes devalválódása. Az a szellemi érték, amelyet magyarként magunknak vallhattunk, az a potenciál, amelyben igazán bízhattunk a legkülönbözőbb diktatúrák és elnyomó rezsimek alatt nyögve is, mára csak emlék,

ábránd, amelyet csak önmagunk vigasztalására hajtogatunk, egyre kevesebb meggyőződéssel. Amikor egy tubus fogkrémet, egy hajkefét is azzal a szlogennel tukmálnak rá az agymosott vevőre, hogy „mert megérdemled”, hogy ettől igazi egyéniség, egyedi ember leszel, akire majd felnéznek a többiek, következképpen te bátran lenézheted őket, akkor nem csodálkozhatunk, miért lesznek igazi ikonok azok, akiknek a hajkefén kívül még egy drága autójuk is van. Az „utca embere” bátran nyilatkozik az „utca riportérének” bármilyen kérdéstről, kapásból hülyézi le az államtitkárt, az Akadémia elnökét, a Nobel-díjas tudóst. Mert megérdemlem, mert nekem erre jogom, felhatalmazásom van – megmondták a tévében, erről szól a világ. Persze hogy a tanító néni a hülye, ha rossz jegyet kapott a gyerekem, meg is mondtam neki, hogy legközelebb nyugodtan küldje el, ahová kell. Mert „mit bír?” Az már nincs benne a tévében, hogy a rendszernek ilyen ostobán kellek, mert csak ekkor hiszem el, hogy egy fogkrémtől én vagyok a király, és az sincs benne, hogy a rendszer annak is örül, hogy az iskola és a pedagógus tehetetlen az általános elhülyülés ellenében, mert eszköztelen, alulfizetett és lenézett. A rendszernek olyan idioták tömege kell, akik módfelt okosnak hiszik magukat, gyűlölik a náluk ténylegesen okosabbakat, és semmi szín alatt sem hallgatnak rájuk, viszont megveszik a fogkrémet meg a hajkefét.

A rendszer egészen egyszerűen nem kínál megoldást. A pénzügyi válság kirobbanásáig egész egyszerűen a neoliberális kapitalizmust, amely pozitív jellemzőként igyekezett magát globálisnak nevezni, nem lehetett bírálni. Valahogy úgy, ahogyan a benne élőknek a szocializmust, a kommunizmust sem lehetett következmények nélkül kritikával illetni vagy megkérdőjelezni. Ha valaki megtette, mindkét esetben bélyeget kapott, és akár egzisztenciális vagy egyéb fizikai retorziókra számíthatott. 2008 előtt, amíg ki nem pukkadt a pénzpiaci buborék, radikalizmusnak, esetleg populizmusnak számított, ha valaki a pénzpiacok ellenőrzéséről, a globális kapitalizmus erőforrásokat és jövőt felélt ámokfutásáról beszélt. Az ellenőrzés kérdése ma már nem tabutéma, ellenben, hogy a válság terhét mindehettől és kizárólag a kiszolgáltatott rétegekre terhelik különböző megszorítások formájában,

annál inkább az. Nem ildomos feszegetni, hogy a válságot okozó bankrendszer kivásárlása a lakossági megszorításokból nem csupán egyszeri uzsora, hanem minden valószínűség szerint nem eredményez majd új konjunktúrát, ahogyan azt ugyanazok a szakemberek ígérik, akik magát a válságot is előidézték. Viszont a válságkezelés ezen módjával a felső néhány százalék még gazdagabb lett, mint korábban, az egyenlőtlenség tehát tovább nőtt. Mivel (ahogyan már többször leírtam) túl vagyunk már a „nagy kísérleten”, a szocializmus és a kommunizmus ígéletén, igen nehéz új lehetőségeket felmutatni. Mégsem képzeltük, hogy a történelem csakugyan véget ért, ahogyan (nem kis megdöbbenésünkre) azt újabban a neoliberais kapitalizmus szószólói kommunista elődeikhez hasonlóan hirdetni kezdték. A kihívások tehát nem újak, de a régi válaszok szemmel láthatóan nem alkalmasak a kezelésükre.

Ahogyan – szintén jól láthatóan – a régi típusú értelmiség sem alkalmas arra, hogy kijelölje és megmutassa az új utakat. Ehhez ismét olyan írástudókra lesz szükség, akiket vállalni, követni lehet, mert méltók lesznek a figyelemre és a tiszteletre.

Az árulás ára

Julien Benda egyébként nem egészen jó hitvatkozási alap, ha a nemzetben gondolkodó értelmiség hiányát boncolgatjuk. Ő ugyanis az írástudók árulását éppen azok nyíltan felvállalt elkötelezettségével illusztrálta saját csoportjuk, nemzetük iránt. A tudósok és metafizikusok lemondtak az egyetemes igazság, a művészek a magáért való szépség ideájáról a nemzeti igazság és a nemzeti művészet javára. Ezt Benda egyáltalán nem találta dicséretesnek, könyvének jelentős részét éppen ennek az új fejleménynek az ostromozása teszi ki. Nem azért, mert eleve elítélné a hazafiságot, a saját csoporthoz tartozás kinyilvánítását, ahogyan a gyakorlati gondolkodást, a hasznosság elvét sem kívánja kiirtani a világból. Azzal van baja, hogy szerinte ez nem az írástudók küldetése: a tudósnak az a dolga, hogy a felfedezés örömeért tevékenykedjen – mint ahogyan a görögök (az ő korokban gyakorlati használatra alkalmatlannak tűnő) geometriával foglalkoztak –, a művész az egyetemes

emberi dolgokkal, az egyház embere az önzetlen és egyetemes Istennel foglalkozzon. Nem azért, mintha nem akadtak volna minden korban tudósok, akik öldöklő gépeket alkottak közvetlen politikai célok szolgálatában, művészek, akik beálltak egy-egy úr és politika szolgálatába, vagy egyházi vezetők, akik akár háborús célokért szóltak híveikhez. Sokan megtették, de tudták, hogy amit tesznek, nem helyes, hogy vétenek az írástudók morálja ellen, még ha a szükségszerűség ilyen-olyan érveivel fel is mentették magukat. A nóvum, Benda szerint az, hogy a modern kor írástudói morálisnak állítják be az immoralist és erénynek az erénytelenséget, miközben minden ellenkező hozzáállást mélységesen lenéznek.

Azon, hogy Benda 1927-ben az írástudók szemléletváltásához éppen a nacionalizmust találta a legmegfoghatóbb példa gyanánt, aligha csodálkozhatunk. Bármerre nézett, ez a túlgerjesztett szellemiség uralta az országokat és a lelkeket, maga alá gyűrve minden egyéb gondolatot és szempontot. Könyvében alig győzi felsorakoztatni az argumentumokat és példákat (miközben nem tudja, vagy nem akarja elleplezni a szintén végigkövethető németellenességét sem – ami szintén érthető a történelmi kontextus ismeretében), ami a mai olvasó számára helyenként már-már túlmagyarázásnak tűnik. A könyv végén azonban olyan következtetést találunk, amely teljes mértékben igazolja és aktualizálja egész gondolati konstrukcióját. Két jóslattal él ugyanis. Minden eddiginél pusztítóbb, minden erkölcsöt felrúgó és totális háborút jósol – no comment. A második jóslata:

„Elképzeltető azonban egy másik végkifejlet is, egy éppen ellenkező előjelű, mely nem lenne egyéb, mint az általános egymásközi kibékülés, megegyezés abban a végre kialakult felfedezésben, hogy a birtokolni való javak összessége végül is nem egyéb, mint maga a Föld, amelynek kellő kiaknázása csak közmegegyezéssel, egyesüléssel lehetséges, úgyhogy az elkülönülés szándéka a nemzetről a nemre, az egész emberi nemre szállna át, kevélyen huzakodva szembe mindennel, ami más, mint ő. S valóban észlelhető is ilyen irányzat: osztályok és nemzetek fölött érződik valami törekvése az egész fajzatnak, hogy a dolgok urává válják – hogy egy emberi lény pár óra alatt a Föld egyik végéről a

másikra repül, az egész emberi nem remeg a büszkeségtől s megimádja magát, mint a teremtés kiválasztottját. Tegyük hozzá, hogy a nemnek ez az imperializmusa alapján ugyanaz, amit a modern lelkiismeret nagy mesterei prédikálnak: Nietzsche, Sorel, Bergson nem a nemzet, vagy az osztály, hanem az ember géniuszát ünnepli, amint a Föld urává válik, az embert, s nem ezt vagy azt a csoportot szólítja fel Auguste Comte arra, hogy burkolózzék a maga öntudatába s vallása tárgyául végre önmagát válassza. Néha már azt hinné az ember, hogy mindez lassan-lassan megerősödvén, az emberek közötti háborúk végre majd így alusznak ki s így érkezik el egy »egyetemes testvériséghez« – mely azonban távolról sem a nemzeti szellem elmúlását jelentené, minden étvágyával és gőgjével, hanem ellenkezőleg: legmagasabb rendű formáját, melyben a nemzet neve Ember s az ellenségé Isten. És akkor majd egyesülve egy roppant hadseregben, irdatlan gyárban, nem ismervén többé egyebet hősiességnél, fegyelemnél, találmánynál, ostorozván minden szabad és önzetlen tevékenységet, alaposan kiábrándulván abból, hogy a jónak horgonyát a reális világon túlhajtsa s nem ismerve más istent végre, mint önmagát és törekvéseit, az emberiség nagy dolgokat fog művelni, akarom mondani: valóban hatalmasan teszi rá a kezét mind az anyagra, mely körülveszi, s nagyságát és hatalmát valóban boldog öntudattal élvezi. És a történelem elmosolyodik majd a gondolatra, hogy Szókratész és Jézus Krisztus ezért a fajzatért halt meg.»⁹

Mára világos, hogy a két prófécia halálosan pontos volt, a világ ma is ezek között vergődik. Egyik részről a brutális háború után a nemzet fogalma devalválódott, és a '68-as liberális értelmiség által vezetett Európában sikerült átesni a ló túlsó oldalára. Az egységesülést erőltető, mindenáron nemzetellenes értelmiség nekilátott minden hagyományos érték, a társadalom összetartó szövetének lebontásához. Rájöttek, a nemzeti összetartozás igényét nem tudják megingatni, ha az értékrend egyéb elemeit, a vallást, a családot érintetlenül hagyják, így ezek is kíméletlenül célpontok lettek. Ebben a rombolásban erős fegyvertársakra leltek a globalizálódó kapi-

talizmusban és a tömegmédiában, így mára példátlan sikereket értek el. Nem is értik, miért nem győzedelmeskedett már a Benda által is vizionált, nemzetek feletti isteni lény és mindenható kizsákmányoló gép és annak globális rendszere. Pedig két nyilvánvaló magyarázat is van: az egyik a nagy nemzetállamok mérhetetlen önzése és cinizmusa – akkor kiáltották ki a „nemetek felettséget”, amikor ők maguk már a lehető legdurvább eszközökkel végiggázoltak a kis nemzeteken meg a fél világon, és minden étvágyukat kielégítették. A kicsik és eddig elnyomottak valahogy nem vevők erre, különösen, hogy immár arra szeretnék őket rávenni, hogy békében és csöndben adják meg magukat a nagy hegemon csoportoknak, és tűnjenek el a történelem sülyesztőjében.

A másik magyarázat, amiért a nagy olvasztótégely nem működik, magából a rendszerből ered: a globális kizsákmányoló gépezet akadozik. A kizsákmányolás már ezen a szinten is túl hatékony, és a liberális kapitalizmus fő működtető motorja, a folytonos növekedés már egyre nehezebben biztosítható. (Gellner siráma¹⁰). Egyetlen Föld van, és az nem tudja kielégíteni a Benda által vizionált szörnyeteg határtalan étvágyát. Ehhez nem kell közgazdásznak lenni, elég a józan paraszti ész, amiből viszont az következik, hogy ők is tudják, vagyis hazudnak. Nem a teljes emberiség, valamiféle nemzetek feletti közösség érdekeit szolgálják, hanem a saját, rövid távú hasznukat hajtják be mindenáron és tudatosan nem számolva a következményekkel. Mondhatjuk, az „emberiség” mindig is felelőtlen volt a jövővel szemben, de ez mindeddig nem fenyegette totális összeomlással az egész rendszert. Most ezt teszi, mégpedig eléggé nyilvánvalóan egy igen szűk csoport hasznára, amely módfelett csodálkozik, hogy ennek és Janus-arcú ideológiájának nem örül mindenki.

Harmadik tényezőként akár azt is megmagyarázhatjuk, miért akarunk mi itt, Közép-Európában élő kis népek nemzetek maradni, miért akarunk mi, egészen pontosan, magyarok maradni. Ta-

⁹ Julien Benda: *Az írástudók árulása*. Fekete Sas Kiadó, Bp., 1997 (275–277.)

¹⁰ Ernest Gellner: *A szabadság feltételei*. Typotex, Bp., 2004 „A többségtől csupán az általános növekedés korában várhatjuk el, hogy megfélemlítés nélkül is konform legyen, olyan időkben, amikor a társadalmi élet nem zéró- hanem pozitív összegű játék.” (30.) „Tarthat-e örökké a gazdasági növekedés? S ha véget ér, vajon túléli-e azt a civil társadalom?” (151.)

lán ebből a régóta fenyegetett pozícióból jobban látszik, amit a nemzeti céljaikat szerencsés módon sikeresen megélt nagyobb nemzetállamok már nem látnak olyan élesen. Ha a nacionalizmus reneszánszát éli, és sehogy sem mutatja a kimúlás jeleit, nem tehetjük fel egyszerűen a kezünket, hogy „nem ér a nevem”, mi már nem játszunk, mert akkor egyszerűen eltaposnak. Ez ilyen egyszerű. (És ha jól belegondolunk, napjaink eseményeit szemlélve, ezt a nagyoknak sem javasoljuk, mert könnyen lehet, mire észbe kapnak, őket is eltapossák.)

Teremtett világ

A virtuális valóság, amelyet az ember úgy mond tisztán a racionális tudásával (és a haszonelvűségre felekedett, áruló értelmiség segítségével) megteremtett, kezd kicsúszni az ellenőrzése alól. Olyan dimenziót nyitott a maga korszerűnek („csúcstechnikának”) titulált műszaki eszközeivel, amelynek határait már képtelen belátni, működését már most, a történelmi léptékekkel mérve a kezdet kezdetén bepillantva sem érti. Most először láthat tehát egy másik dimenziót, amelyet, ahogy jeleztük, ő maga teremtett, tehát az szükségszerűen primitív és kezdetleges. Az ügyetlen, elnagyolt modell azonban arra nagyon is alkalmas, hogy megsejtsen valamit a „tényleges dimenziók” roppant bonyolultságáról és méreteiről. Ennek a kezdetleges kísérletnek talán lehet olyan hatása, hogy a maga tényleges szerepét elhagyó és eláruló értelmiség elgondolkodjon erről a szerepről.

Ez az új univerzum parttalan és gazdátlan. Fő jellemzője a káosz. Vadnyugat, törvényen kívüli kalandorok, szerencsevadászok, kétségbeesett nincstelenek és tévelygők menedéke és gátlástalan déltengeri kalózkok vadászterülete. Elrűg magától minden szabályt, de törvényért kiált. Az elveszett lelkek pokla és mennyországa, ahol nincs útmutatás, merre van a fel és a le, hiányzik a megváltás ígérete. Krisztus a földre jött, megtestesült, de vajon megváltó áldozata érvényes-e ebben az ember alkotta új dimenzióban is? (És persze kérdés, valóban jól gondoljuk-e, tényleg új és tényleg ember alkotta-e? Mert meglehet, nyiladozó értelemmel csupán épp hogy bepillantást nyertünk valami, eddig is meglévő, sokkal nagyobb rendszerbe, amelynek sajátosságait és

kiterjedését ebből a pillantásból még nem is sejtjük.)

Amikor emberi létünk egy ennyire újszerű és beláthatatlan térrel szembesül, a meglévő eszközeink annak értelmes felhasználására, belakására elégtelennek bizonyulhatnak. A kihívás adott és rendkívüli. A(z ortegai) tömegek beáramlanak, megpróbálják birtokba venni a végtelen nagy tereket, és szükségképpen elvesznek, hiszen a régi, a sokkal kisebb és szerényebb világban is elveszettek voltak. A régi valóságban is nélkülözniük kellett a vezetőket, mert az értelmiség részint elárulta őket, részint ők rázták le magukról az irányítást, és fordultak szembe mindennel, amit béklyónak, korlátozóznak érezték. Az elitellenesség pedig kollektív elbutuláshoz vezet és a káosz tiszteltéhez. Minél primitívebb, atomizáltabb a kollektív tudat, annál eredményesebben befolyásolhatók, irányíthatók a tömegek, éppen az áruló, a gyűlölt elit számára, az erre kidolgozott rendszer céljai szerint. Az individuumokra bomlott társadalmakban kollektív fogyasztói masszává lehet gyúrni a tömegeket. Ekkor már senkit sem zavar, hogy ez a pusztulás útja. A boldogság azonban elérhetlenebb, mint valaha, a mesterségesen keltett, manipulált igények sohasem lesznek maradéktalanul kielégíthetők, sőt egyre kevésbé, egyre kevesebbek számára lesznek kielégíthetők, hiszen a tér és az erőforrások korlátozottak. A felszított igény egyben az elégedetlenség, a kielégítetlenség kínzó érzésének is forrása és táplálója. Az új, virtuális dimenzió menedékként kínálkozik az elégedetlenség és elveszettek számára. Ott még zöld erdők, tiszta vízű folyók és feltöretlen szűzföldek várják a bűzös, zajos, zsúfolt és élhetetlen városokból menekülőket. De mocsarak, semmiből kitörő, pusztító viharok és sohasem látott szörnyek is. És ott sincsenek vezetők.

Vajon lesznek-e, lehetnek-e?

És végül, ami ma még csak opció, holnap elkerülhetetlen szükségszerűség lehet. Vannak gondolkodók (és közgazdászok!), akik – egyelőre nem kis felháborodást keltve – azt jósolják, hogy a túlnépesedés, az erőforrások és nem utolsósorban a rendelkezésre álló fizikai tér végeessége miatt a közeli jövőben sokan lesznek kénytelenek a valódi világ helyett a virtuális térben élni az életüket. A teljes illúziót nyújtó technológiához

már lényegében közel járunk, és vannak jelek, amelyek azt mutatják, hogy már a jelenlegi, tökéletlen eszközök is eléggé csábítóvá tudják tenni a virtuális valóságot jelentős létszámú embertömeg számára. (Elég, ha például a japán hikikomorokra gondolunk, olyan fiatalokra, akik teljesen kivonultak a világból, hónapokra, évekre szobájukba zárkózva, senkivel sem érintkeznek, még az őket eltartó szüleikkel sem. Nappal a szülők élelmet hagynak nekik a konyhában vagy az ajtajuk előtt, amit éjjel fogyasztanak el. Soha nem dolgoztak, vélhetően nem is fognak, mert képtelenek rá, mentálisan és fizikailag teljesen leépültek. Viszont több millióan vannak. Rettegnek a kinti világtól, és jelentős részük a virtuális valóságba menekül. De gondolhatunk a nyugati és saját fiataljaink körében terjedő számítógépfüggőségre is, sőt az idősebbeket sem kímélő szenvedélyre, amellyel a valós kapcsolataikat lecserélik a közösségi oldalakon sok-sok órán át űzött virtuális kommunikációra.)

(Vajon magunkkal tudjuk-e vinni a megváltás kegyét oda is? És lesz-e, aki megmutatja az utat felé?)

Az értelmiség árulásának közvetlen következményei a „való világban”, a saját, „valóságos” dimenzióinkban nagyon is ismertek. Mára egyértelműen kiderült, hogy a technikai fejlődés, az anyagi érdekek hajszolása önmagában nem tette boldogabbá az emberiséget. (Még a szerencsésebbik részét sem, akik úgymond profitáltak ebből a törekvésből az elmúlt néhány században, nem beszélve az abszolút vesztes többségről.) Egyértelműen kiderült, hogy a társadalmaknak sokkal nagyobb szükségük lenne az értelmiség eredeti, szakrális irányítására, mint bármi másra. Julien Benda és mindazok, akik egyetértettek vele, csak a pusztába kiáltott szó hiábavalóságát tapasztalhatták meg, és így járhat bárki a mai napig, aki az értelmiség árulásán siránkozik. Ezt a helyzetet változtathatja meg az ember által nyitott új dimenzió, az a virtuális valóság, amelybe épp csak bepillantottunk, de csak valami olyasmiről rebegetünk, mint amit az Űrodüsszeia magányos pilótája kiált utolsó üzenetként az emberiségnek, amikor hajója belesodródik az ismeretlen átjáróba: „Istenem! Ez tele van csillagokkal.”



Betlehemes